

MARCELA SLOBODNÍKOVÁ

Problémy analýzy politickej kultúry - Srbsko, Chorvátsko a Slovinsko

The article aims at characteristics of the multiple approaches to the theory of the political culture of the Balkan countries. The text begins with a theoretical definition of the concept of the political culture, follows the analysis of the some views on culture and society in the Balkans. The study is focused mainly to three countries of the former Yugoslavia – Serbia, Croatia and Slovenia. The strong emphasis is given on the use of the cleavage theory. Author conclude that the cleavage theory can bring new empirically provable facts in research of political culture of the Balkan counties.

Key words: political culture; balkan countries; cleavage theory; political system; party system; eastern Europe; western Europe; balkanism; society; democratization; nationalism; authoritarianism

1. Teoretický rámec pojmu politická kultura

Vybrané příklady využitia konceptu politickej kultúry vo výskumných projektoch

„Moderná“ história výskumu politickej kultúry sa začala v rámci sociológie, resp. politickej sociológie Almondovým a Verbovým vymedzením pojmu po prvýkrát v štúdiu *Civic Culture* z roku 1963: politická kultura spoločnosti sa vzťahuje k politickému systému, ako je internalizovaný v poznaní, cítení a hodnotení členov spoločnosti, koncept je operacionalizovaný cez politické orientácie k politickým objektom; charakterizovať politickú kultúru národa potom znamená určiť frekvencie rôznych druhov kognitívnych, emotívnych a evaluatívnych orientácií k:

- politickému systému všeobecne,
- k politickým a administratívnym procesom a
- k sebe ako politickému aktérovi.¹

Verba a Pye² definovali dôležité dimenzie politickej kultúry, akými sú napr. národná identita, postoj voči sebe ako účastníkovi, postoj k spoluobčanom, postoj a očakávania vzhľadom na výstupy vládnej politiky, vedomosti o procese rozhodovania a postoje k nemu. Dahl³ sa sústreďuje na orientácie voči politickému systému ako celku, postoje k spolupráci, k jednotlivcovi, ľudom

¹ ALMOND, G. A., VERBA, S. 1963. *The Civic Culture*. Princeton, NJ : Princeton University Press.

² PYE, L., VERBA, S. 1966. *Political Culture and Political Development*. Princeton, NJ : Princeton University Press.

³ DAHL, R. A. 1966. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, CT : Yale University Press

všeobecne, na orientácie súvisiace s riešením problémov pragmatických alebo ideologických. Ani marxistická sociológia východnej Európy nezostala mimo záujmu o koncept politickej kultúry. Wiatr⁴ pripomína dvoch autorov, ktorí považujú koncept politickej kultúry za legitímny prvok v terminológii marxistickej spoločenskej vedy – Burlatského v ZSSR a Markiewiczza v Poľsku. Wiatr⁵ sám vypracoval definíciu politickej kultúry. Už S. M. Lipset⁶ dospel vo svojom výskume k názoru, že demokracia si vyžaduje podpornú politickú kultúru, v ktorej občania aj elity akceptujú princípy demokratickej spoločnosti. S použitím Almondovej a Verbovej klasifikácie prichádza k záveru, že pre etablovanie demokracie najdôležitejší zmiešaný typ politickej kultúry – tzv. občianska kultúra chýba, alebo je len slabo zastúpená práve v postkomunistických krajinách. Podobnou štúdiou, ktorá problematiku politickej kultúry úzko nadväzuje na problematiku budovania demokracie, je aj štúdia *Making Democracy Work* z roku 1993.⁷ Sumarizuje 20 rokov trvajúci výskum regionálnych vlád v Taliansku. Skúma silu inštitucionálnej reformy ako stratégie politickej zmeny a tlaky a zábrany, ktoré jej kladie sociálny kontext.

Za ucelenú štúdiu politickej kultúry v postkomunistických krajinách je považovaný Schöpfinov príspevok o kultúre a identite v postkomunistickej Európe.⁸ Autor tu dokazuje zmeny politickej kultúry vo vzájomnej závislosti od pôsobenia existujúcich politických režimov a ich zmien, vyúsťuje do explicitnej deskripcie vzorcov politickej kultúry, ktoré, podľa jeho názoru, vertikálne hlboko rozdeľujú populáciu jednotlivých postkomunistických štátov do troch kategórií s veľmi rôznymi aspiráciami, obmedzenou komunikáciou medzi sebou a vzájomnými nedorozumeniami až antagonizmami.

Štúdie Lipseta a Schöpfinu využívajú koncept politickej kultúry, aby prostredníctvom neho vysvetlili informácie o postkomunistických spoločnostiach, informácie a údaje získané z rôznych informačných zdrojov, o ktorých sa v štúdiách podrobne nezmieňujú. Na základe toho potom odhaľujú situáciu v postkomunistických spoločnostiach a jej možný vývoj. Pojem politická kultúra tu preto nehrá úlohu analytického nástroja. Putmanova štúdia je empirickou prácou a pojem politická kultúra v nej hrá závažnú úlohu a rovnako ako pojem občianska kultúra je kľúčovým pojmom úspešného fungovania demokratických inštitúcií. (Vajdová, 1996: 342, 345)

S. M. Lipset okrem už spomenutého výskumu, ktorý významne obohatil koncept politickej kultúry, prispel spolu s nórsnym politológom Steinom Rokkanom vypracovaním tzv. Cleavage theory (teórie konfliktných línií) k výskumu procesov vedúcich na európskom kontinente k formovaniu modernej masovej spoločnosti a politiky s jej dôsledkami na štruktúru spoločnosti a podobu politických režimov. Rokkan a Lipset uskutočnili komparatívne orientovaný výskum kultúr a národov Európy, ktorého výsledkom bola teória konfliktných línií. Uvedená teória zahŕňa komparatívny výskum historického vývoja stranických systémov a berie do úvahy premenné, akými sú triedy, náboženské denominácie a národné kultúry. Vytvorili teóriu, ktorá pomohla ur-

⁴ WIATR, J. 1980. „The Civic Culture from a Marxist-Sociological Perspective“. In *The Civic Culture Revisited*. Ed. by G. A. Almond and S. Verba. Boston : Little Brown and Co.

⁵ WIATR, J. 1973. *Spoleczeństwo*. Warszawa : PWN.

⁶ LIPSET, S. M. 1994. „The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address“. *American Sociological Review* 59: 1 – 22.

⁷ PUTNAM, R. D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ : Princeton University Press.

⁸ SCHÖPFLIN, G. 1993. „Culture and Identity in Post-Communist Europe“. In: *Development in East European Politics*. Ed. by S. White, J. Batt and P. Lewis. London : Mac Millan.

čiť a pochopiť podstatu základných kultúrnych členení Európy, prameniáciach v histórii, a spôsobili delenie kontinentu na centrá a periférie, ktoré sú nositeľmi rôznych tradícií. Uvedený model zohľadnil etnické reálie, ekonomický a geopolitický kontext Európy. Vytvoril tzv. konceptuálnu mapu Európy. Ďalšia fáza výskumu sa sústredila na formovanie moderného štátu v (západnej) Európe. Tu rozlišuje štyri fázy: budovanie štátu, budovanie národa, rozvoj masovej politiky a obdobie sociálneho štátu. Na demokratizáciu sa pozerá cez tzv. prahy demokratizácie, ktoré identifikoval v procese rozširovania volebného práva a politickej participácie nepriviligovaných vrstiev, spoločenských a politických skupín (Hloušek, Kopeček, 2004: 11 – 19). Interdisciplinárny obsah a rozsah teórie konfliktných línií a to, že zohľadňuje aj subjektívne premenné na vysvetlenie politických javov, ju približuje k problematike politickej kultúry a oprávňuje ju využiť pri výskume.

Definovanie pojmu politická kultúra

Pre správne pochopenie pojmu politická kultúra v jeho pôvodnom význame, tak ako ho za-definovala politická sociológia, je dôležité vedieť, za akých okolností vznikol. Bol to kolaps európskych kontinentálnych demokracií – Francúzska, Talianska a Nemecka a nárast totalitných hnutí po druhej svetovej vojne, ktoré vzbudili novú vlnu úvah o podmienkach stability demokracie. Vychádza sa z tézy, že nestabilita demokracie a kolaps režimov boli dôsledkom masovej spoločnosti, ktorá vznikla ako vedľajší produkt procesov industrializácie, urbanizácie a demokratizácie; rozpad sociálnych väzieb a sociálnej organizácie v masovej spoločnosti ju robí náchylnou podriaadiť sa dogmatickému vedeniu a autoritárskym hnutiam. Pluralistická teória, ktorá bola v tejto súvislosti vypracovaná, má veľa spoločného s tradíciou zmiešanej vlády (trochu oligarchie, trochu demokracie už odporúča Aristoteles) a teóriu občianskej kultúry práve v dôraze na vyškolené elity, na integráciu jednotlivcov do spoločenských štruktúr. Z pluralistickej hypotézy vyplývala úloha záujmových skupín, ktoré formulovali záujmy a potreby rôznych sociálnych skupín. Úloha spočívala v tom, že sa jednak utvárala silná zájmová elita a jednak možnosti redukovať intenzitu záujmov ich rozptýlením. Od realizácie odporúčení vyplývajúcich z pluralistickej hypotézy sa potom očakávalo potlačenie dôsledkov masovej spoločnosti. Ako príklad pluralistickej teórie uvádza Almond *Päť podmienok úspechu demokratickej metódy* J. Schumpetera.⁹ (Vajdová, 1996: 342.)

Záujem o témy, ktorými sa zaoberá koncept politickej kultúry, tak ako ho definujeme dnes, sa v histórii politickej filozofie objavuje už oveľa skôr. Nachádzame ho u Platóna, Aristotela, Machiavelliho, Montesquieua, Rousseaua či Tocquevilla. Osvietenstvo a liberálne teórie 17. až 19. storočia boli zásadne teóriami politickej kultúry a politickej socializácie. Herder ako prvý zdôrazňoval kultúrne hodnoty pri formovaní národov. Sociológia, rozvíjajúca sa v 19. storočí, vyzdvihla dôležitosť subjektívnych premenných na vysvetlenie politických javov: Saint-Simon, Comte, Marx, Durkheim, Pareto a najmä Weber. Záväznosť subjektívnych premenných možno vidieť v tom, že typy politickej kultúry Maxa Webera sú subjektívne kategórie, diferencie medzi politickými systémami sú odvodené od subjektívnych kategórií, typológia politických strán je založená na subjektívnych dôvodoch či už členstva alebo podpory strane. (Vajdová, 1996: 339.)

⁹ SCHUMPETER, J. A. 1942. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York : Harper & Row.

Existuje mnoho príkladov toho, ako môžu kultúrne normy formovať politický život. Nami akceptované hodnoty vplývajú na to, ako sa správame alebo konáme. Je to tak aj vo vzťahu k politike. Fungovanie politických inštitútov odráža (aspoň čiastočne) pozície, normy a očakávania občanov. Pre pochopenie správania sa toho-ktorého národa sa musíme oboznamovať so spoločenskými podmienkami vo sfére politiky a úlohami, ktoré plnia v politickom systéme, t. j. s národnou politickou kultúrou. Politická kultúra neobjasňuje všetko, čo sa deje v politike. Dokonca ľudia s rovnakými hodnotami a zvykmi budú konať rôzne, stretávajú sa s rôznymi možnosťami alebo problémami. Analogicky by bolo nesprávne predpokladať, že politická kultúra je niečím nemenným. Nová životná skúsenosť môže zmeniť rozhodnutia jednotlivcov. Podľa Gabriela A. Almonda sa politická kultúra javí ako kľúčový element pochopenia politického života v priestore a čase. Ak ju nebudeme akceptovať, nepochopíme, ako v skutočnosti funguje politika. (Dřízová, 2011: 9.)

Politická kultúra sa prejavuje ako orientácia jednotlivcov a sociálnych skupín na také otázky, ktoré zahŕňajú ideologický a sociologický sektor kultúry (politická moc, politické inštitúcie, konflikty v makroštruktúre, voľby a pod.). Ide teda o subjektívny faktor spoločenských základov politického systému. Predstavuje súhrn poznatkov, hodnôt, preferencií a symbolov, ktoré vytvárajú dispozície na politické správanie sa v konkrétnych politických a sociálnych vzťahoch (Pecka, 2010: 33). Nesmieme zabúdať ani na úlohu politických mýtov, symbolov a rituálov, psychologické faktory ako ovplyvňovanie nás, vzťah k elitám a pod. Tento súbor tvorí rámec, ktorý ovplyvňuje prijímanie politických rozhodnutí, legitimitu režimu, ochotu podriať sa rozhodnutiam a pod.

Politickú kultúru môžeme potom definovať ako súbor ustálených princípov politického zmýšľania a správania jednotlivcov, sociálnych skupín a celých spoločností, ktoré sa postupne vyvíjali a ktoré sa uplatňujú pri riešení politických úloh. Politická kultúra je výslednicou vývoja politického systému i vývoja jeho prvkov, má teda korene vo verejných politických udalostiach aj v skúsenostiach jednotlivcov z politického života. Vznik pojmu politická kultúra predstavuje úsilie o komplexné skúmanie politického života – skúmanie politického systému aj politického správania jednotlivcov (Sopóci, 1999: 12).

Existuje viacero klasických diel, ktoré definovali politickú kultúru a skúmali jej dosah na spoločenský a politický život.¹⁰ Od vydania Almondovej a Verbovej štúdie s názvom *Civic Culture* sa koncept dočkal podstatného rozpracovania: či už v prácach skôr teoretických, alebo v empirických výskumoch. Almond a Verba na základe empirických výskumov dospeli k vytvoreniu troch základných typov (prototypov) politickej kultúry. Nazvali ich patriarchálna, poddanská a aktivistická politická kultúra. Patriarchálna politická kultúra je dominantná v primitívnych, napr. kmeňových a rodových spoločnostiach, v ktorých sa ešte nevytvoril politický systém. Poddanská politická kultúra je charakteristická uvedomovaním si politického systému, jednotlivci si napr. uvedomujú autoritu vlády, hodnotia ju, majú však len veľmi malé povedomie o možnostiach riešiť svoju nespokojnosť s ňou, slabo si uvedomujú vlastné možnosti politicky pôsobiť v politickom systéme. Charakterizuje ju preto prevažne pasívny vzťah k politickému systému, nepripravenosť občanov k aktívnej účasti na jeho fungovaní a uznávanie existujúcich mocen-

¹⁰ ALMOND, G. A. 1980. „The Intellectual History of the Civic Culture Concept.“ In: *The Civic Culture Revisited*. Ed. by G. A. Almond and S. Verba. Boston : Little Brown and Co; Almond, G. A., Verba, S. 1963. *The Civic Culture*. Princeton, NJ : Princeton University Press.

ských autorít, bez ohľadu na to, aký vzťah k nim jednotlivci majú a ako ich hodnotia. Aktivistická politická kultúra sa vyznačuje jasnou orientáciou jednotlivcov na politický systém aj orientáciou jednotlivcov na vlastnú aktívnu úlohu v politickom systéme. Tieto tri typy sú však ideálnymi typmi a málokedy sa vyskytujú v čistej podobe. V praxi existujú väčšinou zmiešané typy politickej kultúry. So zdokonaľovaním politického systému prebieha adaptácia poddanskej a patriarchálnej politickej kultúry na aktivistickú, pričom táto ich postupne pohlcuje. Politická kultúra preto nemusí byť homogénna, môže byť heterogénna a môže v nej niektorá zložka dominovať. V rámci jednej spoločnosti môžu existovať viaceré politické subkultúry, viac alebo menej oddelené od dominantnej politickej kultúry. Dominantnou politickou kultúrou môže byť aj subkultúra dominujúcej menšiny v spoločnosti. Almond a Verba venovali najviac pozornosti tzv. zmiešanému typu politickej kultúry, ktorý nazvali občianska kultúra (*civic culture*) a pokladali ju za optimálny typ politickej kultúry. Určili, že základom občianskej kultúry je aktivistická politická kultúra, ktorá obsahuje aj prvky patriarchálnej a poddanskej kultúry. Disponuje pomerne vysokou politickou aktivitou jednotlivcov, ktorí participujú na politických štruktúrach pokladaných všeobecne za legitímne. Jednotlivci pritom široko participujú aj na nepolitických, svojou podstatou patriarchálnych štruktúrach, na nepolitických formách združovania sa. Politické inštitúcie umožňujú jednotlivcom dôverovať a podporovať držiteľov moci, ale byť aj ich opozíciou a využívať pritom rozmanité formy politickej participácie. Na rozdiel od dovtedy pretrvávajúcej mienky, že fungovanie a prežitie demokracie závisí hlavne od formálnych demokratických politických inštitúcií, akými sú ústavná vláda, občan ako zdroj moci, slobodné voľby, lojálna opozícia atď., Almond a Verba presadzovali názor, že rozvoj stabilnej a efektívnej demokracie závisí viac od orientácií občanov na politický proces, teda viac od politickej kultúry, než od štruktúry vlády a politiky. V prípade, že existujúca politická kultúra nie je schopná podporovať demokratický systém, sú jeho šance na úspech minimálne. Občiansku kultúru považovali za jediný typ politickej kultúry, ktorý umožňuje existenciu a rozvoj demokratických politických systémov (Sopóci, 1999: 12,13).

Oživenie záujmu o štúdium politickej kultúry môžeme sledovať aj v súvislosti s rozpadom socialistického bloku po roku 1989 a následnou vlnou transformácie. S radikálnymi zmenami politických systémov, keď sa vytvárajú nové politické inštitúcie, dochádza k zmene politickej kultúry tak, aby bola v zhode s novou politickou štruktúrou. Z tohto pohľadu je zaujímavý výskum S. M. Lipseta,¹¹ ktorý sa sústreďuje na skúmanie problémov sprevádzajúcich pohyb spoločnosti k demokracii. Demokracia si podľa neho vyžaduje podpornú politickú kultúru, v ktorej občania aj elity akceptujú princípy demokratickej spoločnosti, kde je silná občianska spoločnosť, v rámci ktorej funguje množstvo sprostredkujúcich inštitúcií, skupín, médií a sietí, a ktoré nezávisle operujú medzi jednotlivcami a štátom, čo povzbudzuje stabilný systém. Skupiny občanov musia byť základom a zdrojom podpory inštitucionalizovaným politickým stranám, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou a tiež súčasťou definície modernej demokracie. Lipset vyjadruje pochybnosti o demokratickej budúcnosti postsocialistických krajín. Hovorí, že práve občianska kultúra v týchto krajinách chýba, alebo je len slabo zastúpená. Sieť občianskej angažovanosti sú základnou formou sociálneho kapitálu. Štúdie z tejto oblasti ukázali, že tam, kde bola politická kultúra charakterizovaná normami vzájomnej spolupráce a sieťami spoločenskej angažovanosti

¹¹ LIPSET, S. M. 1994. „The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address.“ *American Sociological Review*.

stelesnenými v rôznych organizáciách s prevažujúcou horizontálnou väzbou, tieto horizontálne občianske väzby poistili zvýšenie úrovne inštitucionálneho výkonu a ekonomiky. Štát a trh je vnímaný ako alternatíva na riešenie sociálnych problémov. Štát aj trh však pôsobí oveľa efektívnejšie v občianskom prostredí; charakteristikou občianskeho prostredia je, že jeho stopy vedú do histórie spoločnosti. Veľa postsocialistických krajín malo slabé občianske tradície aj pred druhou svetovou vojnou.

Rovnako v súvislosti s teóriami tzv. demokratickej tranzície sa môžeme v odbornej literatúre stretnúť s výskumom tzv. demokratickej politickej kultúry vznikajúcej v krajinách bývalého sovietskeho bloku. V knihe s názvom *Political culture in post-communist Europe. Attitudes in new democracies*¹² autori upozorňujú na silné spojenie politickej kultúry krajiny s jej konkrétnym medzinárodno-politickým ukotvením v komplexe inštitucionalizovaných medzinárodných vzťahov. Ekonomický rozvoj krajiny podmieňuje model politickej orientácie spoločnosti. Politická kultúra je tiež silno ovplyvnená národnými tradíciami. Autori vytýčili aj prekážky vplyvajúce na formovanie demokratickej politickej kultúry: ekonomické krízy, zvýšenie sociálnej nerovnosti, neehospodárne, neefektívne politické inštitúcie, problémy vo vzťahoch so západnou Európou, kultúrne dedičstvo bývalých režimov a národné tradície zo sovietskych čias. Takto vymedzené definičné mantinely však obsahujú „západoeurópsky“ pohľad na problematiku politickej kultúry v tejto časti Európy.

Z uvedených výsledkov výskumov politickej kultúry možno vyvodit' záver, že vzorce politickej kultúry sa utvárajú v konkrétnom prostredí určitej pospolitosti a v jej časovej kontinuite s koreňmi hlboko v histórii (Vajdová, 1996: 348).

2. Úloha mytológie pri formovaní politickej kultúry

Aké je miesto politických symbolov, mýtov a rituálov v dnešnej politike a spoločnosti? Ako zasahuje mytologizácia histórie do politického a spoločenského života súčasných balkánskych krajín? Hrá balkánsky mýtus stále úlohu v medzinárodnej politike? To sú otázky, ktoré si vzhľadom na tému politickej kultúry balkánskych krajín vyžadujú odpoveď. Dosvedčuje to aj neustála snaha slovinskej a chorvátskej politiky „uniknúť“ z Balkánu.

Túto problematiku môže pomôcť pochopiť aj lingvistiká. Z lingvistického pohľadu môžeme o svete hovoriť ako o komplexe symbolov. Pojmy ľudských jazykov sú symboly, písmená sú symboly, aj samotné slovo je symbol. Ľudská myseľ je totiž zvyknutá na uzavreté vzorce vyjadriteľné zrozumiteľnými symbolmi, ktoré prijíma ochotnejšie ako v podstate náhodné sekvencie udalostí bez zreteľného začiatku a konca. Máme snahu dať „tým druhým“ podobu, akú si vyžaduje vzťah, ktorý k nim sami máme, pretože sú našimi nepriateľmi, alebo k nim chceme zaujať dominantný vzťah. Či už ide napr. o vzťah (niektorých) Američanov k moslimskému svetu, Rusov ku Kaukazu a pod., stereotypizácia často zatemňuje poznateľnú realitu, pričom sa môže ľahko stať reálnou a byť napr. súčasťou medzinárodných vzťahov (Tesař, 2003: 80).

V 19. storočí sa rodí koncept Balkánu ako svojbytného zemepisného a kultúrneho celku. S ním vznikajú aj dodnes pretrvávajúce stereotypy a predsudky. Nie je to však nič nové, pretože

¹² POLLACK, D., JACOBS, J., MÜLLER, O., PICKEL, G. (eds.) (2004): *Political Culture in Post-Communist Europe. Attitudes in new Democracies*. Aldershot : Ashgate.

predstava o kultúrne vyspelejšom juhu a menej vyspelom severe sa vytvorila už v antickom období. K posunu hranice medzi „civilizovanými“ a „barbarmi“ dochádza v období osvietenstva v 18. storočí. Nová mentálna mapa Európy od tohto obdobia až dodnes zakorenila zlom medzi východnom a západom. Primitívnejšiu, zaostalejšiu a v každom ohľade menej vyspelú a esenciálne „inú“ Európu tvorili Rusko, Poľsko, Uhorsko, Balkán a české krajiny v porovnaní s kultúrne, politicky a hospodársky nadradenejšou západnou polovicou kontinentu (Šístek, 2011: 28).

Aj keď sa viaceré negatívne stereotypy o Balkáne a Balkánoch, ktoré boli vytvorené v západnej časti Európy, dostali aj do jej východnej časti, predsa boli v histórii obdobia, keď Slovania z východnej Európy hľadali na Balkáne pozitívne obrazy a hrdinov. Vývoj postojov k celej oblasti juhovýchodnej Európy je u nás často spájaný s ideou slovanskej vzájomnosti. Dodnes pretrvávajú zvyšky niekdajšej slovanskej vzájomnosti v niektorých častiach vedeckej komunity, politických skupín a v povedomí časti spoločnosti, na druhej strane však existuje snaha bagatelizovať tento historický fenomén, často v mene konštrukcie súdobej „západnej“ alebo „európskej“ identity. Obraz Balkánu ako geopoliticko-kultúrneho celku je v slovenskej literatúre vnímaný najmä v kontexte romantického boja za národnú emancipáciu. Slovenskí intelektuáli a kultúrne elity hľadali na Balkáne inšpirácie a zdroje národnej mobilizácie a posilnenia kolektívneho sebavedomia. Vytvárali tak tzv. pozitívne stereotypy hrdinských bojovníkov z radov „bratských“ južných Slovanov. Nachádzali rovnako aj tzv. negatívne antiturecké stereotypy¹³ (Šístek, 2011: 16,17). Vedecké výskumy a náš pohľad na Balkán a Juhoslovanov má špecifické črty. Viaceré historické skúsenosti máme totiž podobné. Orientalistické stereotypy, resp. orientalizmus v spojení s Turkmi a islamizovanými obyvateľmi Balkánskeho polostrova u nás pretrváva dodnes. V tejto súvislosti sa používa klasický koncept orientalizmu, prebraný z práce Edwarda W. Saida s názvom *Orientalism* z roku 1978. Kniha bola venovaná hlavne britskému a francúzskemu diskurzu o „Oriente.“ Neskôr začala ovplyvňovať aj štúdium obrazov a stereotypov o východnej Európe vrátane jej balkánskej časti. Najvplyvnejšiu odbornú prácu venovanú západoeurópskemu a severoamerickému pohľadu na Balkán predstavuje *Imagining the Balkans* bulharskej historičky Marie Todorovovej,¹⁴ ktorá v posledných dvoch desaťročiach pôsobí v akademickom prostredí USA. Todorovová sa inšpirovala Saidovým *Orientalizmom*, ale jej práca nie je automatickou aplikáciou jeho téz na Balkánsky polostrov. Dominantné chápanie Balkánu podľa nej nevyčleňuje tento región z európskeho rámca. Balkán a Balkánci predstavujú „druhého“ vnútri Európy, „iných,“ menejcenných, neplnohodnotných a nedospelých Európanov. Todorovová zavádza vlastný termín „balkanizmus“ (*balkanism*), ktorým sa snaží postihnúť ustálený, skôr negatívny západný komplex asociácií spájaných s Balkánom. V ich jadre sú predstavy o balkánskej iracionalite a historicky determinovanom sklone k násiliu. Todorovová však vo svojej práci vychádza najmä z prameňov týkajúcich sa Bulharska a Rumunska, kým ostatným častiam polostrova venuje menšiu pozornosť. Nedostatočne je tu spracovaná problematika západného Balkánu, v prípade Chorvátska, Bosny a Hercegoviny, Čiernej Hory, Albánska, všeobecne celej bývalej Juhoslávie. Todorovová dobre analyzovala a definovala podstatu negatívneho pohľadu na Balkán, obraz tejto časti Európy má však aj ďalšie dimenzie a obsahuje aj pozitívne spojenia. V 19. a 20. storočí sa dá nájsť dosť dokladov potvrdzujúcich toto tvrdenie. Formovanie nezávislých balkánskych štátov spojené s bojom proti osmanskej nadvláde viedlo k heroizácii bal-

¹³ Problematikou sa na Slovensku zaoberá napr. literárny vedec a prekladateľ Ján Jankovič (pozri napr. JANKOVIČ, J.: *Boje Čiernohorcov a túžby Slovákov (1839 – 1914)*. Bratislava 2004.

¹⁴ TODOROVA, M.: *Imagining the Balkans*. New York 1997.

kánských národov ako statočných kresťanských bojovníkov proti údajne zaostalej, neeurópskej a barbarskej islamskej civilizácii, reprezentovanej Turkmi. Udalosti prvej a druhej svetovej vojny prispeli k rozšíreniu obrazu Srbov a Juhoslovanov všeobecne ako hrdinských obrancov vlasti a vyšších civilizačných hodnôt. V polovici 19. storočia bola v súvislosti s dobovým romantizmom v nemeckom a francúzskom prostredí populárna juhoslovanská ľudová poézia. Pretrvávajú aj viaceré pozitívne názory na Titovu Juhosláviu, v niektorých súvislostiach aj na Albánsko E. Hodžu a Srbsko za vlády S. Miloševića. Uvedené dokazuje, že obraz Balkánu môže byť komplexnejší a termín balkanizmus postihuje len jeden jeho segment, aj keď nepochybne významný (Šístek, 2011: 20 – 24). Kniha britskej autorky Vesny Goldsworthyovej, *Inventing Ruritania*¹⁵ sa pokúša „zladit“ vytváranie obrazu Balkánu s deficitom koloniálneho dedičstva. Jej koncept „imaginatívnej kolonizácie“ a „imperializmu fantázie“ umožnil pozerat' na vzťah Západu k Balkánu pri zachovaní štrukturálnej roviny orientalizmu tak, ako ju vyznačil práve Said. Goldsworthyová predložila vyčerpávajúcu prípadovú štúdiu vychádzajúcu z britských zdrojov.

Výskumy Marie Todorovej a Vesny Goldsworthyovej sa sústredili predovšetkým na rekonštrukciu pohľadu Západu na Balkán, a to v období od konca 19. storočia. Ako však upozornil slovinský etnológ Božidar Jezernik,¹⁶ začiatky stereotypizácie Balkánu v západnej Európe sú staršie a sú spojené s inou východiskovou rovinou, a to s vierou v „ušľachtilého divocha“. Jezernik na jednej strane ukazuje, že tradícia akademického záujmu o Balkán je dlhšia, čo balkanizmus približuje k orientalizmu, a na druhej strane že Balkán bol minimálne od začiatku 19. storočia vnímaný ako pevná súčasť Orientu (Tesař, 2003). Ďalší autori sa venovali skôr samotným balkánskym spoločnostiam. Prvý takto zameranú štúdiu predstavoval príspevok Milice Bakić-Haydenovej a Roberta M. Haydena o symbolickej geografii v juhoslovanskom prostredí.¹⁷ Ich článok upozornil na existenciu mentálnych konštrukcií, podobných saidovskému orientalizmu, vnútri jednotlivých balkánskych spoločností. V pohľade chorvátskej spoločnosti na Srbov sú napríklad prítomné orientalistické elementy, podobne ako v pohľade srbskej spoločnosti na Albáncov alebo Bosniakov. Kniha britského balkanistu Davida Norrisa¹⁸ sa zameriava na tzv. „balkánsky mýtus“. Sústredil sa hlavne na srbskú spoločnosť a na tie aspekty, ktoré osvetľujú, ako je v srbskej kultúre, predovšetkým v literatúre, definovaná vlastná identita a vzťah k okolitému svetu. Balkánsky mýtus sa u Norrisa v niektorých aspektoch kryje s balkanizmom Marie Todorovej. Norrisov koncept obsahuje rôzne, niekedy dokonca protichodné predstavy. Juhovýchodná Európa tak môže byť prezentovaná ako oblasť presiaknutá všestranným primitivizmom, ktorá musí byť regulovaná alebo priamo ovládaná cudzincami, alebo naopak ako región, kde žijú hrdí a nezávislí ľudia, ktorí majú voči cudzím vplyvom oprávnený odpor a dokážu ho efektívne prejaviť. Balkánec teda môže byť v západných očiach primitívny barbar, ale aj ušľachtilý divoch a obe predstavy sa nemusia vzájomne vylučovať (Šístek, 2011: 26, 27).

Okrem diskurzu, ktorý Maria Todorová označila ako „balkanizmus“ a ktorého britskú verziu nazvala Vesna Goldsworthyová „mentálnou kolonizáciou“, existoval tiež diskurz, ktorému budem hovoriť „junácky“. Práve Čiernohorci a Juhoslovania všeobecne hrali v jeho vývoji veľ-

¹⁵ GOLDSWORTHY, V.: *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*, New Haven and London 1998.

¹⁶ JEZERNIK, B.: *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*. 1st ed. Ljubljana : Znanstveno in publicistčno središče, 1998.

¹⁷ BAKIĆ-HAYDEN, M. and HAYDEN, R. M.: „Orientalist Variations on the Theme ‚Balkans‘: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics.“ In: *Slavic Review* 51/1, 1992, 1 – 15.

¹⁸ NORRIS, D. E.: *In the Wake of the Balkan Myth*, 1999.

kú úlohu. Junácky diskurz sa však zďaleka neobmedzoval len na nich – v rôznych obdobiach a z rôznych uhlov pohľadu boli podobnou terminológiou konštruovaní tiež Bulhari, Gréci alebo Albánci. Jadro tohto diskurzu tvoril spravodlivý boj za slobodu a nezávislosť. Balkánsky bojovník nebol v tomto poňatí primitívnym hrdlozom, ale obdivuhodným a statočným hrdinom, teda pozitívnym stereotypom. Tento typ diskurzu sa objavuje v polovici 19. storočia, v období odlivu slabnúcej osmanskej moci z juhovýchodnej Európy, ktorého sprievodným javom boli povstania miestneho obyvateľstva, oslobodenecké vojny a konštituovanie národných štátov. Na rozdiel od balkanizmu, v ktorého extrémnejších formách sú Balkánci vnímaní ako esenciálne neeurópski, respektíve ako nedostatoční, neúplní, a preto druhoradí Európania, junácky diskurz je naopak inkluzívny: balkánski bojovníci svojimi zápasmi naplňujú myšlienku európskej slobody a Európu a ostatných Európanov bránia aj fyzicky. Ruku v ruke s romantickou idealizáciou idú ďalšie asociácie: junáci žijú neskazeným, chudobnejším, ale prirodzenejším životom, vykazujú početné kladné charakterové vlastnosti, veľkú úlohu hrá v ich živote kultúra, spravídla tradičná, ľudová. Junácky diskurz nezmizol ani v priebehu 20. storočia, k čomu najväčšou mierou prispeli obidve svetové vojny. V súčasnosti sa v klasickej podobe neprejavuje – nenahrávajú tomu ani nedávne udalosti na Balkáne (Šístek, 2011: 242).

História krajín, ktoré vytvorili tzv. prvú Juhosláviu, je mimoriadne bohatá a pohnutá. Juhoslávia bola územím piatich náboženstiev a dvoch písem („východného“ a „západného“). Jej územie bolo v dejinách rozdelené medzi východnú a západnú rímsku ríšu a neskôr medzi dve univerzálne impériá – osmanské a habsburské. V najnovších dejinách bola Juhoslávia miestom, kde sa stretal východný a západný blok, a v nej samotnej došlo k stretu medzi ortodoxným a reformným komunizmom. To všetko je podčiarknuté tým, že delenie na pomyselný Západ a Východ malo svoje miesto aj vnútri Juhoslávie, pričom spor o to, ktoré spoločenstvá ťažia z odkazu „Európy“ a ktoré z „Byzancie“, rozvíjajúce sa od konca 80. rokov, bol organickou súčasťou konfliktov, ktoré sprevádzali delenie Juhoslávie. Zložitosť tejto situácie priamo volá po riešení, pričom nechť Západu angažovať sa v Juhoslávii často splyvala s tradičnou nechuťou voči zložitému a zo západoeurópskej perspektívy ťažko pochopiteľnému regiónu. Nielen Juhoslávia, ale spolu s ňou aj väčšina jej susedov zreteľne vnímala hrozbu nového rozdelenia Európy, ktoré sa objavilo po páde železnej opony: hrozbu nového rozdelenia Európy na privilegovaných a neprivilegovaných. Neprivilegovaní by pritom neboli ohrození len zlou ekonomickou situáciou, ale boli by do budúcnosti odsúdení navždy byť okrajom Európy, rovnako ako boli podľa stereotypného rozdelenia v zmysle Západ – Východ (resp. severozápad – juhovýchod) jej okrajom v minulosti, a to odvtedy, čo je Európa Európou. Záchranným pásom sa pre niektoré krajiny regiónu a pre ich politickú reprezentáciu stala možnosť hlásiť sa k stredoeurópanstvu, k inému pojmu vykonštruovanému na zlomoch symbolických európskych os, ktoré je nositeľom pozitívnejšieho náboja ako tzv. balkánstvo (Těsař, 2003: 70).

3. Možnosti využitia konceptu konfliktných línií pri výskume politickej kultúry

Výraz *cleavage* (konflikt, štiepenie) je v politickej vede používaný ako synonymum historicky podmienených konfliktov, ktoré stáli pri vzniku západoeurópskych politických strán a ktoré sa transformáciou do inštitucionálnej roviny na dlhú dobu ukotvili v týchto systémoch. *Cleavages* reprezentujú konflikty, ktoré so sebou priniesla priemyselná a národná revolúcia. Teória konfliktných línií sa preto nazýva aj historicko-konfliktným prístupom k analýze politických

strán a stranických systémov. Teória vychádza z predpokladu, že povojnové stranické systémy v krajinách západnej Európy nie sú jednoduchým výrazom momentálne prebiehajúcich konfliktov, ale odrážajú oveľa staršie štiepne línie konfliktných vzťahov (*cleavages*). Zdôraznenie historickej dimenzie vo vývoji stranických systémov bolo v politológii úplnou novinkou. Autori Lipset a Rokkan vymedzili štyri základné konfliktné línie: *konflikt medzi centrom a perifériou* – t.j. ekonomicky a politicky rozvinutými oblasťami a hospodársky menej rozvinutými územiaми, ktoré sú na centre závislé; *konflikt medzi štátom a cirkvou* – odrážajúci problém sekularizácie, aj význam príslušnosti k rôznym vyznaniam, alebo vedomé odpútanie sa od tejto roviny identifikácie (osoby bez vyznania) – pre vzťah jednotlivca k určitej politickej strane; *konflikt medzi mestom a dedinou* – ten zahŕňa rovinu modernizácie – mesto ako prvok novej, rodiacej sa priemyselnej spoločnosti verzus dedina, ktorý reprezentuje pretrvávanie starších, premoderných štruktúr a hodnôt; *konflikt práca – kapitál* – triedne štiepenie spoločnosti – význam ideologického zázemia vzťahu k politickým stranám (Říchová, 2002: 108, 109). V súvislosti s rozpadom socialistického bloku bola teória rozšírená o nové konfliktné línie reprezentujúce štiepenia v týchto spoločnostiach.

Teória konfliktných línií si kladie za cieľ rozpoznať vnútri daného politického spoločenstva základné štiepne línie, okolo ktorých sa vytvára priestor na potenciálny konflikt záujmov a postojov. Predpokladá, že pokiaľ bude daná konfliktná línia dostatočne upevnená v štruktúre spoločnosti, prejaví sa po určitom čase aj v politickom živote formou vzniku politickej strany, ktorá bude obhajovať postoje daného segmentu politickej obce. Ideologické postoje a preferencie občanov sa najviditeľnejšie prejavujú vo voľbách. Preferencie voličstva sú priamym odrazom politickej kultúry v určitej krajine. Využitie teórie konfliktných línií môže preto pomôcť pri analyzovaní komplikovaného balkánskeho regiónu. V ranom štádiu politického vývoja a formovania prvých politických strán bol región rozdelený do troch odlišných politicko-kultúrno-hospodárskych celkov – Predlitavska, Zalitavska a Osmanskej ríše. Jednotlivé regióny Balkánu zažili preto rozdielny vývoj a v ich spoločensko-politickom vývoji sa skĺbili rôzne tradície. Využitie teórie konfliktných línií pri posudzovaní miery vplyvu politickej kultúry na politické systémy balkánskych krajín môže pomôcť pochopiť dlhodobé príčiny ostrých sociálno-politických konfliktov v tejto časti Európy. Súdobá podoba stranických systémov je výsledkom dlhodobých historických procesov prebiehajúcich vnútri spoločností. Ak sa s pomocou použitia teórie konfliktných línií podarí v spoločnosti vyhľadať pevné segmenty voličskej obce, ktoré reprezentujú najsilnejšie rozpory a témy rezonujúce v politickom živote, potom rovnaké štiepenia budú reprezentovať aj dominantné politické kultúry, ktoré formujú politický život krajiny a jej smerovanie.

Rovnako ako pri výskume politickej kultúry, tak aj pri výskume konfliktných línií je dôležitou otázkou historickej kontinuity vo vývoji – jednak spoločnosti a jej jednotlivých segmentov, tak spojenia medzi historickými a modernými politickými stranami, a teda aj kontinuity ideológií formujúcich politický život.

Vývoj však ukazuje, že v krajinách juhovýchodnej Európy aj napriek určitým podobnostiam neprebiehalo formovanie konfliktných línií rovnako, a to hlavne z dôvodu rozdielneho tempa demokratickej konsolidácie, čoho dôkazom je rozdielny vývoj po roku 1991 v Slovinsku oproti Chorvátsku a Srbsku.

Prvým transformačným konfliktom, ktorý zasiahol politický život vo všetkých krajinách bývalého východného bloku, bol konflikt prechádzajúci medzi režimom a antirežimnou opozíciou. Konfliktná línia, ktorá obsahovala spor o podobu režimu, trvala vo väčšine postsocialistických krajín len do prvých pluralitných volieb. Ak nedošlo k premene komunistickej strany na stranu

sociálnodemokratického typu, pretrval tento spor v systéme ešte dlho. V niektorých politických systémoch však táto konfliktná línia pretrváva v reziduálnej podobe konfliktu medzi bývalými komunistickými stranami, ktoré väčšinou prešli procesom sociáldemokratizácie, a formáciami, ktoré nadväzujú na dedičstvo širokých občianskych hnutí typu VPN z prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia. Ak sú v politickom systéme spochybňované „pravidlá hry“ vytvorené prechodom k demokracii, typicky ide o príklad krajín, kde nastali problémy s konsolidáciou demokracie, môžu sa takéto krajiny ocitnúť až v kategórii hybridných režimov, nachádzajúcich sa na hranici demokracie a autoritatívneho režimu. V takom prípade ide o konfliktnú líniu nazvanú ako re-vitalizovaný spor o podobu režimu. Táto konfliktná línia môže spôsobiť zabrzdenie vytvárania konfliktných línií, ktoré prirodzene odrážajú sociálno-politickú podobu danej krajiny (Hloušek, Kopeček, 2004: 49).

Českí politológovia Vít Hloušek a Lubomír Kopeček navrhli pre výskum konfliktných línií v postsocialistických krajinách nové termíny, ktoré podľa nich lepšie vystihujú realitu v týchto transformujúcich sa systémoch ako klasické Rokkanove konfliktné línie, ktoré boli navrhnuté pre západoeurópske štáty. Prvou nimi navrhnutou konfliktnou líniou je socioekonomická konfliktná línia transformácie. Táto konfliktná línia v sebe zahŕňa spory ohľadne usporiadania vlastníckych vzťahov, sociálny a ekonomický status jednotlivca, zahŕňa takisto víťazov a porazených ekonomickej a spoločenskej transformácie, spory o podobu, rozsah a rýchlosť privatizácie štátneho majetku a liberalizácie ekonomiky, o rozsah sociálnej siete štátu atď. Autori hovoria, že až s postupujúcou ekonomickou reformou sa objavujú sociálne skupiny, ktoré podporujú ľavicové resp. pravicové politické strany. V prípade úspešnej transformácie centrálne plánovanej ekonomiky na trhové hospodárstvo sa zvyšuje miera pravdepodobnosti, že socioekonomická konfliktná línia transformácie sa bude stále viac približovať klasickej „rokkanovskej“ konfliktnej línii vlastníci kontra pracujúci (práca – kapitál). Na jednej strane socioekonomickej konfliktnej línie transformácie spravidla stoja konzervatívne a liberálne orientované formácie, podporujúce rýchlejšiu transformáciu smerom k trhovej ekonomike. Oproti nim sa profilujú sociálnodemokratické alebo socialistické strany, ktoré viac zohľadňujú sociálne dopady transformácie.

Druhou veľmi dôležitou konfliktnou líniou v postsocialistických krajinách je nacionalistická konfliktná línia transformácie, v ktorej je obsiahnutá klasická Rokkanova konfliktná línia centrum verzus periféria. V prípade postsocialistických krajín majú jej zdroje výraznú etnickú či nacionalistickú podobu. Nacionalistická konfliktná línia nie je založená na socioekonomickej štruktúre a len v obmedzenej miere závisí od ideologického vymedzenia strán a voličov. Ide o konfliktnú líniu vzniknutú na báze identity, ktorá sa vytvára v národoch či etnických skupinách a vychádza z náboženských aj jazykových odlišností. Preto má tendenciu veľmi ostro a nezmieriteľne polarizovať danú politickú obec. Dôležité postavenie takto definovaných konfliktov v spoločnosti môžeme sledovať na Balkáne dodnes. Situáciu navyše komplikujú historické resentimenty a rôzne tradície národnostného či etnického útlaku a bojov. Z toho vyplývajúce kolektívne zdieľané obrazy „tradičného národného nepriateľa“ sa stávajú veľmi silnou politickou zbraňou. Nacionalistická konfliktná línia transformácie môže vzniknúť z troch príčin, ktoré sa môžu prekrývať či dopĺňať: prvou príčinou môže byť existencia minoritného etnika alebo špecifického regiónu v rámci určitého štátu, ktoré sa snaží zaistiť si špecifické postavenie alebo rešpekt menšinových práv, čo vyvoláva odpor majoritnej populácie, druhou príčinou môže byť existencia susedného štátu či národa, ktorý je politickou mytológiou tradične vnímaný ako „národný nepriateľ“ a potenciálna hrozba, treťou príčinou môže byť existencia fundamentálneho sporu o žiadanú podobu štátu medzi nacionalistami a priaznivcami skôr občianskej konštrukcie štátu. V praxi sa niektoré

z týchto motívov alebo všetky naraz vyskytli vo všetkých postsocialistických krajinách. Nie všade viedli k existencii dominantnej nacionalistickej konfliktnej línie. Jednoznačne dominovala nacionalistická konfliktná línia po celé 90. roky v Chorvátsku aj v Srbsku.

Stranícke systémy, v ktorých ako hlavná prevažuje socioekonomická konfliktná línia transformácie, sa približujú k typu tzv. konsolidovanej demokracie a prevažuje u nich demokratická politická kultúra. Stranícke spektrum v krajinách s prevažujúcou socioekonomickou konfliktnou líniou transformácie sa v podstate koncentruje okolo osi ľavica – pravica. V straníckych systémoch s hlavnou nacionalistickou konfliktnou líniou transformácie možno očakávať komplikovanejší vývoj, v ktorého priebehu môže dôjsť k zásadným zmenám stranícko-politickej konfigurácie. Je to dané najmä skutočnosťou, že posilňovanie nacionalistickej rétoriky a politiky nemožno praktizovať neustále na úkor riešenia najmä ekonomických problémov. Ďalej tu majú vplyv vonkajšie faktory, ako napr. tlak medzinárodného prostredia. Krajiny s hlavnou nacionalistickou konfliktnou líniou spravidla nemajú plne vyvinutý stranícky systém. Dominantné postavenie nacionalistickej konfliktnej línie predpokladá existenciu silných, primárne etnicky či nacionalisticky orientovaných strán (Hloušek, Kopeček, 2004: 50).

Vychádzajúc z teórie konfliktných línií môžeme v politických systémoch vysledovať rôzne politické subkultúry. Za dôležité aspekty vzniku rozdielnych politických subkultúr sa pokladajú teritoriálna izolácia a sociálno-politická izolácia. Stmelujúcim prvkom vytvárajúcim špecifickú subkultúru časti obyvateľov sa môže stať aj náboženstvo a politická ideológia. S utváraním masovej politiky a následnej socializácii a politizácii jednotlivcov sa v každej krajine formovali špecifické politické subkultúry. Súviselo to s politickými ideológiami, ktoré sprevádzali vznik politických strán (Říchová, 2002: 31).

3.1 Rozpracovanie teórie konfliktných línií na príklade Slovinska, Srbska a Chorvátska

3.1.1 Hlavné vývojové tendencie a konfliktné línie v politickom a straníckom systéme Slovinska

Slovinsko nadobudlo z postjuhoslovanských krajín najštandardnejší stranícky systém. Rovnováha medzi ľavicou a pravicom so silným, rozhodujúcim stredom vytvorila v rámci bývalého východného bloku najmenšiu polarizáciu (Krno, 2011: 371).

V slovinskom straníckom systéme sa vyvinuli tri základné politické prúdy, resp. subkultúry. Ich vývoj sa začal v poslednej tretine 19. storočia a v prvých desaťročiach dvadsiateho storočia. Prvá z týchto politických subkultúr bola konzervatívno-katolícka, jej nositeľom bolo prevažne vidiecke obyvateľstvo, ktoré sa politicky organizovalo v Slovinskej ľudovej strane. Výrazný vplyv na túto časť spoločnosti mala katolícka cirkev a politická, popularizačno-vedecká a cirkevná tlač. Tento ideový prúd je možné zaradiť do okruhu typického stredo európskeho kresťansko-sociálneho konzervativizmu v ľudovo-katolíckom variante. Druhou politickou kultúrou bola klasicko-liberálna. Jej nositeľom bolo mestské obyvateľstvo, presadzujúce myšlienky slobodomyselnosti, individuálnej podnikavosti, pokroku, sekularizácie, ateizmu a parlamentnej demokracie. Treťou politickou kultúrou bola socialisticko-sociálnodemokratická a jej nositeľom bola robotnícka trieda. Jej hlavné myšlienky boli sociálna rovnosť, triedny boj, internacionalizmus, ateizmus, rovnoprávnosť medzi pohlaviami, spoločenská a politická vláda robotníckej triedy. V medzivojnovom období si vedúcu pozíciu v slovinskom politickom živote udržiavala konzervatívno-katolícka subkultúra reprezentovaná Slovinskou ľudovou stranou (SLS). Libe-

rálny prúd bol najslabší a bol diskreditovaný akceptovaním myšlienky juhoslovanskej identity. Socialisticko-sociálnodemokratický sa transformoval na komunistický a bol vytlačený mimo oficiálnej politiky. Občianska vojna v Slovinsku, ktorá prebiehala v rámci bojov Druhej svetovej vojny, priniesla víťazstvo komunistického prúdu, ktorý potom viac ako štyridsať rokov určoval podobu slovinskej politiky. Je dôležité poukázať tiež na skutočnosť, že konzervatívno-katolícky a socialistický tábor zastávali niektoré veľmi príbuzné myšlienky, keď napríklad komunistickí ideológovia vedome preberali niektoré systémové riešenia medzivojnového katolíckeho korporativizmu. Liberálny prúd a s ním aj liberálna politická kultúra získala po roku 1989 v slovinskej politike významné postavenie a silnú voľičskú podporu. Tento jav bol zásadným zlomom v tradičnej slovinskej politickej kultúre. Kým prvé súťaživé voľby v roku 1990 prebiehali v znamení súboja dvoch politických táborov s výrazne korporativistickým pohľadom na politiku, tak v období rokov 1990 – 1992 došlo k zásadnej premene ideologických východísk niektorých politických subjektov a k pretvoreniu stranického systému. Ešte v roku 1991 s prihliadnutím na vtedajší vývoj stranického systému a diskusiu o novej ústave sa niektorí pozorovatelia domnievali, že v Slovinsku chýbajú liberáli (politický stred), potom vývoj v roku 1992 a parlamentné voľby a rovnako aj nasledujúce desaťročie ich obavy určite vyvrátili. Vznik silného liberálneho politického subjektu – Liberálnych demokratov Slovinska a etablovanie tohto subjektu obmedzilo riziko obnovenia kultúrneho boja, ku ktorému sa začalo schyľovať v diskusii o ústave v rokoch 1990 – 1991 (Cabada 2005: 136 – 139). Už vo voľbách 1992 sa ukázalo, že slovinskému stranicko-politickému súpereniu bude dominovať socioekonomická konfliktná línia transformácie aj napriek tomu, že najmä v prvej polovici 90. rokov hrali veľmi dôležitú úlohu aj niektoré vedľajšie konfliktné línie. Konfigurácia slovinského stranického systému na základe pôsobenia socio-ekonomickéj konfliktnej línie transformácie prebiehala v podstate veľmi podobne tomu, ako sa tradične v západných stranických systémoch štruktúrujú politické sily pravice, stred a ľavica. Stredopráve politické strany sa profilovali ako sily, ktoré volali po rýchlejšej obnove trhovej ekonomiky a presadzovali skôr liberálnu ekonomickú politiku. Naproti tomu strany ľavého stred a ľavice profilovali svoju politiku viac na nutnosti zladit' tempo reforiem so sociálnou stabilitou. Ešte dôležitejšia bola skutočnosť, že tejto osi pravica – ľavica „rozumela“ a orientovala sa podľa nej aj slovinská spoločnosť a došlo k nárastu významu polarizácie politickej scény a voľičskej obce na tejto osi. Socioekonomická konfliktná línia sa v slovinskom prípade úzko prelínala s menej významnou konfliktnou líniou, ktorá oddeľovala zástancov rurálno-katolíckych hodnôt a sekulárno-urbánne orientované segmenty populácie. Strany slovinskej pravice boli (s výnimkou modernizačno-urbánnej SDS – Sociálnodemokratická strana – dnes Slovinská demokratická strana) orientované na obhajobu tradičných katolíckych hodnôt, kým slovinský stred a ľavica zastupovali jednoznačne sekulárne hodnoty (Hloušek, 2006).

V stranickom systéme Slovinska možno v posledných dvoch volebných obdobiach sledovať výrazné procesy fragmentácie v jeho ľavom spektre. V roku 2007 sa začalo štiepenie v dovtedy najsilnejšej ľavo-stredovej Liberálno-demokratickej strane (LDS). Z LDS sa odštíepila strana Zares. Po voľbách v roku 2008 sa LDS aj Zares stali súčasťou ľavo-stredovej vlády vedenej Sociálnymi demokratmi (SD), ale táto vláda nevydržala do konca volebného obdobia. Predčasné parlamentné voľby v minulom roku síce vyhrala nová politická strana, ktorú nefavorizoval žiadny predvolebný prieskum, do parlamentu sa však po prvýkrát nedostal bývalý líder slovinskej ľavice LDS. Po predčasných parlamentných voľbách v decembri 2011 sa v stranickom systéme objavilo niekoľko nových subjektov, ktoré do systému vnášajú nové prvky. Veľkým prekvapením bolo víťazstvo dva mesiace pred voľbami založenej strany úspešného komunálneho politi-

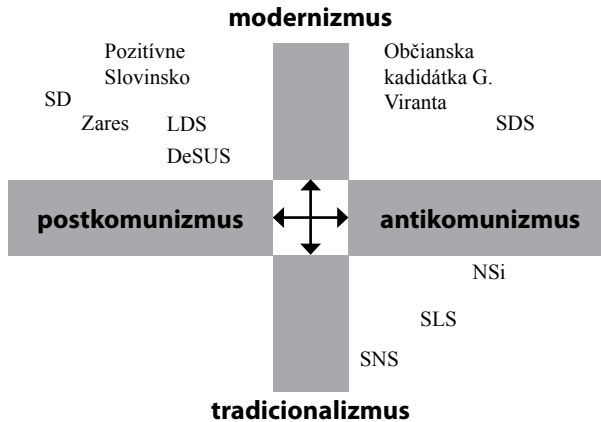
ka Zorana Jankovića s názvom Kandidátka Zorana Jankovića – Pozitívne Slovinsko. Janković postavil svoju kampaň na kritike dovtedajšieho spôsobu vedenia politiky, sľuboval využiť svoje manažérske schopnosti a skúsenosti z komunálnej politiky, keďže ako starosta Ljubljany dosiahol viaceré úspechy a výraznú popularitu. Snažil sa profilovať ako neideologický pragmatik. Odmietol povolebnú spoluprácu s najsilnejšou pravicovou stranou – Slovinskou demokratickou stranou (SDS). Pozitívne Slovinsko Z. Jankovića možno zaradiť k ľavému strediu a táto strana prináša do slovinskej politiky výrazný personálny aspekt. Zoran Janković však neuspel pri vytváraní vládnej koalície. Vládu preto zostavil v poradí druhý Janez Janša a jeho pravicová konzervatívno-liberálno-populistická Slovinská demokratická strana spolu s ďalšou novou pravicovo-liberálnou stranou Občianskou kandidátkou Gregorja Viranta, Slovinskou ľudovou stranou, stranou Nové Slovinsko – Kresťanská ľudová strana a najmä za pomoci Demokratickej strany dôchodcov Slovinska.

Od roku 1989 až do roku 2004 vykazovalo väčšiu stabilitu ľavé stranické spektrum a tešilo sa aj silnej voličskej podpore. S plnením predvstupových podmienok do EÚ, skôr pravicovými ekonomickými reformami a zmenou stranického lídra stratila dovtedy najsilnejšia stredofavá strana LDS veľkú časť svojich voličov a zároveň trpela aj vnútornými rozpormi a štiepením. S vypuknutím svetovej hospodárskej krízy, zlým ekonomickým stavom krajiny, neschopnosťou nájsť vhodné riešenia, ktoré by neboli radikálnymi a pravicovými, stratila podporu aj ďalšia ľavicová strana – Sociálni demokrati Boruta Pahora, ktorá ašpirovala na nástupníctvo po LDS. Pravicový pól stranického spektra sa po voľbách v roku 2004 stabilizoval. Vedúcu pozíciu si neustále udržiava Slovinská demokratická strana. Do parlamentu sa pravidelne dostávajú aj ďalšie dve tradičné pravicové strany – Slovinská ľudová strana a Nové Slovinsko – Kresťanská ľudová strana. Zaujímavá je aj neustála prítomnosť tzv. periférneho presahovania koalícií, ktorý zabezpečuje Demokratická strana dôchodcov Slovinska, vytvárajúca vládne koalície tak s ľavicovými, ako aj s pravicovými stranami.

Slovinský stranický systém je špecifický aj tým, že ľavo-pravá škála sa neorientuje len socioekonomicky, ale aj „kultúrne“ – pravica je výrazne spojená s katolicizmom, ľavica naopak s individualizmom a postmodernými hodnotami (Cabada, 2011). Túto skutočnosť zobrazuje aj topografia slovinských politických strán.

Topografia relevantných slovinských politických strán zachytávajúca ich umiestnenie podľa konfliktných línií výrazne ovplyvňujúcich stranický systém a hodnotovú orientáciu strán.

Konfliktná línia postkomunizmus – antikomunizmus sa objavila vo všetkých postsocialistických krajinách. V Slovinsku oddeľuje pravicové a ľavicové strany. Konfliktná línia modernizmus – tradicionalizmus v sebe obsahuje tzv. postmaterialistické orientácie, oddeľujúce „starú“ a „novú“ politiku – väčšinou ide o tzv. novú ľavicu a novú pravicu.

Zdroj: autorka

Zoznam vybraných skratiek:

LDS – Liberálni demokrati Slovinska (*Liberalni demokrati Slovenije*)

SD – Sociálni demokrati (*Socialnidemokrati*)

Zares – nová politika – vznikla odštiepením z LDS v r. 2007, po voľbách 2011 nie je v parlamente.

Kandidátka Zorana Jankovića – Pozitívne Slovinsko – (*Lista Zorana Jankovića – Pozitivna Slovenija*)

DeSUS – Demokratická strana dôchodcov Slovinska (*Demokratična stranka upokojenecv Slovenije*)

SDS – Slovinská demokratická strana (*Slovenska demokraska stranka*)

NSi – Nové Slovinsko – Kresťanská ľudová strana (*Nova Slovenija – Krščanska ljudska stranka*)

Občianska kandidátka Gregorja Viranta – (*Državljska lista Gregorja Viranta*)

SLS – Slovinská ľudová strana (*Slovenska ljudska stranka*)

SNS – Slovinská národná strana (*Slovenska narodna stranka*)

3.1.2 Hlavné vývojové tendencie a konfliktné línie v politickom a straníckom systéme Srbska

V procese rozpadu Juhoslávie v rokoch 1990 – 1992 sa srbské vedenie transformovalo, keď rezignovalo na presadzovanie komunistickej ideológie a nahradilo ju ideológiou nacionalistickej. V tomto zmysle vyhral S. Milošević vnútrosrbský boj s integrálnymi srbskými nacionalistami na čele s V. Draškovićom a prezidentom D. Čosićom a stal sa autoritatívnym vodcom Srbska a vo veľkej miere rovnako spoločného štátneho útvaru Srbska a Čiernej Hory – teda tzv. tretej Juhoslávie. Tento štátny útvar prijal v roku 1992 názov Zväzová republika Juhoslávia a prihlásil sa tak ku kontinuite s predchádzajúcimi juhoslovanskými štátnymi útvarmi (Cabada, 2008: 302).

Na začiatku 90. rokov boli snahy polarizovať spoločnosť na základe antikomunistickej rétoriky, hlavne v Srbskom hnutí obnovy (SPO), ale tie sa nestretli s primeraným ohlasom vo verejnosti. Tento konflikt v Srbsku nedokázal dostatočne silno mobilizovať voličov pre počiatočnú zmenu režimu. Počas 90. rokov bol najsilnejším konfliktom v Srbskej spoločnosti konflikt medzi na jednej strane autoritatívnym a na druhej demokratickým, resp. liberálnym prístupom k riadeniu štátu (teda medzi Miloševićovou líniou riadenia štátu a postojmi k riadeniu prezentované vtedajšou opozíciou). Aj keď tento spor má v srbskej politike dlhú históriu, ukázalo sa, že je založený viac na svetonázoroch a hodnotách, ako na konflikte záujmov rôznych sociálnych skupín. Rozdiel medzi autoritatívnym a demokratickým blokom bol v Srbsku nielen politický a ideologický, ale aj psychologický a kultúrny. Politická strnulosť v Srbsku môže byť preto čiastočne vysvetlená aj hĺbkou tohto delenia a nemožnosťou tak pre politikov, ako aj pre voličov prekročiť hranice medzi dvoma pozíciami.

V Srbsku existuje kontinuita medzi komunistickým prúdom vyformovaným pred druhou svetovou vojnou a súčasnou Srbskou socialistickou stranou (SPS). Spojenie je však skôr historické a symbolické než inštitucionálne či dokonca ideologické.

Strany, ktoré počas vlády S. Miloševića predstavovali opozíciu voči nemu, a Srbská radikálna strana (SRS) majú tiež predchodcov v skorších obdobiach pluralistickej politiky v Srbsku. Aj napriek nedostatku inštitucionálnej kontinuity Demokratická strana (DS) a Srbská radikálna strana (SRS) majú prekvapivo blízko k svojim historickým menovcom. Pôvodná (stará) Radikálna strana, aj keď hrala dôležitú demokratizačnú úlohu v Srbsku, bola nacionalistická a populistická rovnako ako jej súčasný nástupca – Srbská radikálna strana. Demokratická strana bola liberálna, elitistická a urbánna aj pred druhou svetovou vojnou. V srbskej politike boli na programe po takmer dve storočia predovšetkým štát a národ. V krátkom období demokracie boli spory politizované spôsobom pripomínajúcim 90. roky. Spor medzi autoritatívnym a demokratickým blokom nie je v žiadnom prípade v 90. rokoch nový; bol rovnako dominantný aj v 20. rokoch 20. storočia. V roku 1920 bola robotnícka trieda menej významná sociálna sila a v 90. rokoch boli pracovníci zamestnávaní štátom vo väčšej miere ako súkromnými vlastníkmi. Aj napriek rastúcemu počtu ľudí zamestnaných v priemysle klasická konfliktná línia práca kontra kapitál – pravo-ľavé štiepenie – nedominovalo v stranickom systéme. Autoritatívne strany z medzivojnovej éry sa mohli spoľahnúť na podporu vládnucej politickej elity, kapitalistickú elitu spojenú so štátom cez ústupky a iné výhody, vojenskú elitu, časti administratívy, akademické elity a nižšie sociálne vrstvy s negatívnymi vzťahmi voči tamojšej podobe trhového hospodárstva. Etnická konfliktná línia charakterizovala Srbsko, odkedy sa stalo viacnárrodným štátom – teda po balkánskych vojnách a ešte viac od prvej svetovej vojny. Národnostné menšiny získavali parlamentné zastúpenie v 20. rokoch 20. storočia rovnako ako v 90. rokoch. V 20. rokoch sa všetky väčšie strany museli spoliehať na hlasy vidieckeho obyvateľstva (roľníkov), pretože roľníci tvorili drvivú väčšinu (okolo 90 %) populácie. Preto bola situácia priaznivejšia pre populistických politikov, ako pre rozvoj silnej agrárnej konfliktnej línie (Bojan, 2005: 281,283). Pohľad na vývoj a podstatné štiepenia v srbskom stranickom systéme ukazujú, čo viedlo k tomu, že jedným z faktorov, ktorý pomohol S. Miloševićovi v politickej kariére, bola aj konzervatívna patriarchálna štruktúra rodín na vidieku, zvyknutá na politiku inštrumentalizmu a manipulácie. V povojnovej generácii absentuje prvok demokratickej skúsenosti, čo vytvára určitú podobu politickej kultúry. Milošević sa v srbskej spoločnosti prezentoval ako novodobý Tito a vodca, ktorý vedie boj za udržanie juhoslovanskej federácie, resp. za vytvorenie Veľkého Srbska. Daytonská mierová dohoda však znamenala de facto koniec veľkosrbských a veľkochorvátskych ideí. Milošević sa

preto sústreďoval na abstraktné hodnoty demokratického socializmu, pozdvihnutie civilizačnej úrovne, ekonomický rozvoj, ideológia režimu bola formulovaná emóciami, fikciou, kolektívnou pamäťou a spoločným etnickým pôvodom, oslavou národnej histórie, heroizmom. Sústredila všetky vrstvy spoločnosti pod najširší možný idióm – národ. Jedným z významných faktorov, ktoré majú vplyv na politickú scénu v Srbsku, je Srbská ortodoxná cirkev. Na prelome 80. a 90. rokov začala kampaň za vyzdvihnutie pozostatkov obetí ustašovského teroru v Bosne a Hercegovine a Chorvátsku. V priebehu juhoslovanských vojen sa cirkev vyznačovala silným nacionalizmom a zaujímala extrémistické pozície. Napomohla zrodu a upevneniu Miloševićovho režimu. Milošević ju využíval, ale nikdy nedovolil, aby sa stala relevantným politickým aktérom. Na prelome rokov 1996 a 1997 sa pridala na stranu demonštrantov požadujúcich uznanie víťazov v lokálnych voľbách a patriarcha Pavle sa postavil do čela demonštrujúceho davu. Cirkev sa proti Miloševićovi verejne postavila po faktickej strate Kosova, požadovala väčšiu ochranu Srbov a cirkevného majetku v Kosove, rezignáciu Miloševića a vytvorenie vlády národnej spásy.

Po výmene politických síl v Belehrade v roku 2000, keď vyhral prezidentské voľby kandidát opozície V. Koštunica a novým premiérom sa stal predstaviteľ opozičného zoskupenia Demokratická opozícia Srbska Z. Djindjić, krajina aj naďalej zápasí s vážnymi problémami politickej a ekonomickej povahy. V Srbsku je stále ťažké hovoriť o rozdelení strán na pravicové a ľavicové alebo ich rozlíšiť podľa štandardných konfliktných línií. Základná deliaca línia prebieha medzi politickými stranami s radikálnym národno-šovinistickým protidemokratickým programom a politickými stranami, ktoré sa rétoricky hlásia k demokracii a chcú vstup krajiny do Európskej únie (Cabada, 2008: 317, 318).

Orientácie srbskej spoločnosti dokazujú aj posledné parlamentné voľby, v ktorých v rokoch 2007 aj 2008 vyhrala Srbská radikálna strana. Spoločensko-politickú situáciu v Srbsku je potrebné vnímať aj cez tzv. kosovskú otázku. Srbsko neustále čelí dileme medzi pokračovaním demokratického vývoja a návratom k nacionalizmu, ktorý svojou rétorikou symbolizuje predovšetkým Srbská radikálna strana.

Konfliktné línie v srbskej spoločnosti sa týkajú aj zahraničnopolitickej orientácie, voľby medzi prozápadným smerovaním s perspektívou členstva v EÚ a medzinárodnou izoláciou, zjemňovanou nejasnými a hlavne nesplniteľnými prísľubmi zo strany Ruska o možnej podpore Srbska na medzinárodnej scéne. Na rozdiel od roku 2000 sa však zmenili aktéri. Hlavní protagonisti si vymenili úlohy s tými, ktorí pred ôsmimi rokmi patrili k druhoradým hráčom. Parlamentné voľby z mája 2008 priniesli zároveň návrat Socialistickej strany Srbska (SPS), ktorá dostala po dlhom čase možnosť podieľať sa na tvorbe novej vlády. Paradoxne práve dlhodobo marginalizovaná SPS sa stala symbolom vnútorného rozdelenia celej srbskej spoločnosti. Od rozhodnutia tejto strany, ktorá ako následnícke zoskupenie Ligy komunistov Srbska v priebehu 90. rokov mala významný podiel na rozpútaní nacionalistických vojen v bývalej Juhoslávii, ako aj na konsolidácii autoritatívneho režimu v Srbsku, závisí budúci vývoj krajiny. Socialistická strana Srbska od roku 2000 prekonala značný vývoj. Namiesto postkomunistického nacionalizmu, podobného krajnej pravici, sa začala zblížovať s hodnotami sociálnej demokracie. Táto „tichá transformácia“, ktorá v prípade SPS prebiehala v podmienkach dlhoročnej politickej izolácie bez možnosti aktívne ovplyvňovať vládnu politiku, priviedla stranu k možnosti realizácie srbského „historického kompromisu“, ktorý v tomto prípade predstavoval vstup do proeurópskej koalície. Hoci teda minulosť SPS spája skôr s radikálmi, sociálnodemokratický program, podpora členstva v EÚ a záujem o integráciu do medzinárodných straníckych štruktúr hovorí v prospech európskej koalície, ktorej súčasťou sa socialisti reálne stali (Marušiak, 2008). Od júla 2012 je

vládnucou stranou Srbská pokroková strana (SNS), ktorá vznikla len v roku 2008 odštiepením od Srbskej radikálnej strany (SRS). Vládu zostavila spolu so socialistami (SPS). Predsedom vlády je bývalý Miloševićov hovorca Ivica Dačić. Predseda SNS Tomislav Nikolič sa stal prezidentom. Srbská pokroková strana je proeurópskejšia ako SRS, ale rovnako ako SRS je konzervatívna a centristická. Voľby vyhrala SNS nasledovaná Demokratickou stranou (DS) bývalého prezidenta Tadiča a tretí skončili socialisti. Demokratická strana, víťaz predchádzajúcich volieb, doplatila najmä na reštrikčné opatrenia, ktorými sa pokúšala riešiť mimoriadne zlé ekonomickú a sociálnu situáciu v krajine. Napr. nezamestnanosť v roku 2012 dosiahla 25 %. Nová vláda kladie vo svojom programe dôraz na hospodársky rozvoj. Zároveň deklaruje nutnosť plniť kritériá na vstup krajiny do Európskej únie. Na vyššiu politickú úroveň chce posunúť aj dialóg s kosovskými Albáncami. Chce rozvíjať aj spoluprácu s Ruskom, čo však deklarovala a reálne plnila aj predchádzajúca vláda Demokratickej strany, tradične považovaná za prozápadnú.

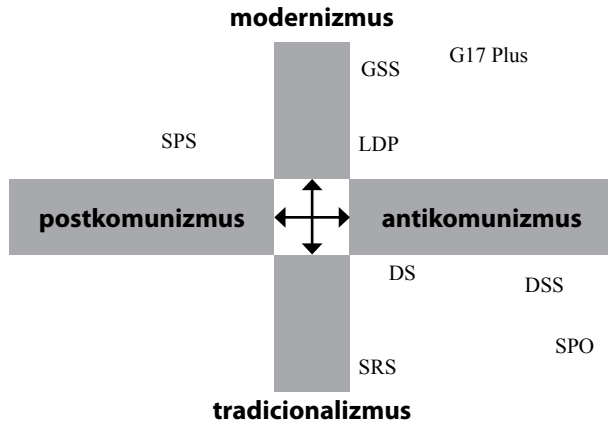
Z uvedeného je zrejmé, že zaužívané delenie srbskej straníckej scény a jej predstaviteľov na tzv. prozápadných a nacionalistov nie je také jednoznačné a správne. Zaujímavé je napríklad porovnanie politického pôsobenia prezidentov Miloševića a jeho nástupcu Koštunicu. Milošević bol pre svoj spôsob vládnutia hodnotený v medzinárodnom meradle veľmi negatívne. Koštunica vyhral prezidentské voľby v Srbsku v roku 2000 ako predstaviteľ tzv. protimiloševićovskej opozície. Vkladali sa do neho nádeje na prozápadný obrat srbskej politiky a nenacionalistický, demokratický spôsob vlády. Po nástupe k moci sa však ukázal byť ešte obratnejším taktikom ako Milošević. Nedisponoval ani desaťpercentnou podporou voličstva, ale jeho politika nijako nezaostávala v uskutočňovaní obrany prosrbských pozícií napr. voči Čiernej Hore a Kosovu. Aj prozápadná orientácia a plnenie podmienok na vstup do EÚ sa stávali, a neustále sú, účinnou zbraňou vnútrostraníckeho boja, ktoré využíval nielen Koštunica, ale aj jeho nástupcovia.

Výnimočnosť srbského národa, oslava srbskej monarchie, spojenie cirkvi a národa, mýty a legendy, boj proti vnútorným (Tudjmanovo HDZ, Izetbegovičova SDA v Bosne, kosovskí Albánci) a vonkajším (medzinárodné spoločenstvo) utláčateľom srbského národa určujú programy a reálne vystupovanie srbských politických strán od začiatku 90. rokov 20. storočia až dodnes. Nacionalizmus bol počas 90. rokov 20. storočia determinujúcim faktorom pre všetkých aktérov srbskej politickej scény. Pri pohľade na programy a reálnu politiku relevantných strán zistíme, že väčšina určitým spôsobom obsahuje nacionalistické prvky (Balík, Stýskalíková, 2005).

Konfliktná línia – Spor o podobu režimu, dominantná v srbskom straníckom systéme počas 90. rokov 20. storočia

Demokratická kritika režimu	Režim	Nacionalistická kritika režimu
GSS (Občianska aliancia Srbska, jediná liberálna, nenacionalistická), DS (Demokratická strana, Tadić), DSS (Demokratická strana Srbska, Koštunica), SPO (Srbské hnutie obnovy, Drašković)	SPS (Socialistická strana Srbska, Milošević), JUL (Juhoslovanská ľavica)	SRS (Srbská radikálna strana)

Zdroj: autorka

Topografia relevantných srbských politických strán

Zdroj: autorka

Zoznam vybraných skratiek:

SPS – Socialistická strana Srbska (*Socijalistička partija Srbije*)

G17 Plus – strana technokratov, hlavne ekonómov

DS – Demokratická strana (*Demokratska stranka*)

DSS – Demokratická strana Srbska (*Demokratska stranka Srbije*)

GSS – Občianska aliancia Srbska (*Gradjanski savez Srbije*)

LDP – Liberálno-demokratická strana

SPO – Srbské hnutie obnovy (*Srpski pokret obnove*)

SRS – Srbská radikálna strana (*Srpska radikalna stranka*)

3.1.3 Hlavné vývojové tendencie a konfliktné línie v politickom a straníckom systéme Chorvátska

Relatívne autonómna politická scéna sa začala na územiach obývaných Chorvátmi profilovať v rámci Kráľovstva Chorvátska, Slavónska a Dalmácie po dosiahnutí politicko-administratívnej emancipácie v roku 1868, keď sa uskutočnilo maďarsko-chorvátske vyrovnanie. Už pred obdobím vzniku masových politických strán existovala určitá fragmentácia chorvátskej straníckej elity, ktorá bola pôvodne koncentrovaná v Národnej strane. Ako určitý prechod medzi stranou elit a masovou politickou stranou možno hodnotiť Chorvátsku stranu práva (Hrvatska stranka prava – HSP), ktorá sa stala nacionalistickou alternatívou k dovtedy dominujúcej Národnej strane. Až v roku 1904 vznikla Chorvátska ľudová roľnícka strana (Hrvatska pučka seljačka stranka – HPSS), ktorá pomohla rozvoju masových strán, keď spojila integrálny chorvátsky nacionalizmus s orientáciou na dedinské roľnícke vrstvy. V roku 1894 bola tiež založená Sociáldemokratická strana Chorvátska a Slavónska. Ústavno-právny rámec pre politickú existenciu chorvátskeho národa vytvoril vznik Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov na konci roku

1918. Chorvátskemu straníckemu systému medzivojnového obdobia dominovala Chorvátska ľudová roľnícka strana, ktorá spájala ideu chorvátskeho autonomizmu s agrárnou politickou profiláciou. V roku 1920 sa strana premenovala na Chorvátsku republikánsku roľnícku stranu (Hrvatska republikanska seljačka stranka – HRSS), aby zdôraznila opozíciu voči existujúcemu štátoprávnemu usporiadaniu kráľovstva SHS. Chorvátska republikánska roľnícka strana odmietla rešpektovať ústavu z roku 1920 a sformovala tzv. Chorvátsky blok, kde sa začlenili ďalšie chorvátske politické skupiny. Táto strana postupne absorbovala všetky ostatné chorvátske nacionálne orientované strany. Po smrti kráľa Alexandra bola chorvátska politika koncentrovaná v tzv. Roľnícko-demokratickej koalícii. Voľby v roku 1923 potvrdili, že voliči sa budú rozhodovať hlavne na základe svojej národnostnej príslušnosti, keď s výnimkou Srbska dominovala na ostatných územiach vždy jedna strana, ktorá bola voličmi vnímaná ako najlepší zástupca ich národných záujmov a autonomistických požiadaviek (Slovinská ľudová strana, Chorvátsky blok, Juhoslovanská moslimská organizácia v Bosne a Hercegovine). Toto politické prostredie viedlo k umelej koncentrácii chorvátskej straníckej reprezentácie a tiež k prevahe konfliktnej línie centrum – periféria (Hloušek, 2008: 262, 263). Túto konfliktnú líniu nazývame aj etnicko-kultúrna. Odráža teritoriálne jasne vymedzené antagonizmy. Ide o problém slabej integrácie do štátneho celku, vymedzenie sa voči kultúrnej a jazykovo odlišnému, často, nie však nevyhnutne, aj hospodársky rozvinutejšiemu politickému centru (Řichová, 2002: 111).

Pre prvú fázu transformácie v Chorvátsku, ktorá sa odohrávala v rokoch 1989 – 1990 možno tvrdiť, že všetky potenciálne konfliktné línie sa dajú zahrnúť do základnej konfliktnej línie – komunistický režim kontra demokratizácia. Tak sa s pólom, ktorý podporoval komunistický režim a odmietal všetky zmeny, prekrývala aj podpora pretrvania Juhoslávie a umiernený postoj voči chorvátskym Srbom. Naopak prúd demokratizačný, ktorý sa vyznačoval hlavne podporou radikálnej zmeny režimu, zachovával v sebe prvky chorvátskeho nacionalizmu spojené s túžbou po vlastnom nezávislom štáte (Hloušek, 1999: 117).

Po voľbách v roku 1990 pokračovala rivalita medzi bývalým vládnyim blokom (HDZ – Chorvátske demokratické spoločenstvo) a medzi novou chorvátskou vládou a srbským národným hnutím v Chorvátsku. To však platí len pre obdobie tesne po voľbách. Konfliktná línia medzi Srbmi a väčšinovým národom sa už na jar 1991 vyostřila do podoby ozbrojenej konfrontácie a viedla na jednej strane k nacionalistickej radikalizácii značnej časti chorvátskej spoločnosti aj politickej elity, na druhej strane k rozchodu srbskej reprezentácie s myšlienkou zotrvania v chorvátskom štáte. Rovnako bol v tomto období transformovaný konflikt o podobu režimu. Po voľbách v roku 1992 síce tento konflikt zostal naďalej najsilnejším a určoval podobu politickej súťaže, ale jeho povaha sa zmenila, lebo režim bol predstavovaný (a čiastočne dokonca stotožňovaný) s vládnyim HDZ. Po roku 1993 sa v Chorvátsku vyvinula aj konfliktná línia centralizácia – regionalizácia, kde proti sebe stáli HDZ a regionálne etnické strany. Obdobie upevnenia hegemonie HDZ po voľbách 1995 znamenalo ďalšiu transformáciu hlavných konfliktných línií. Pre toto obdobie je v chorvátskej politike proti sebe postavený – radikálne povedané – totalitný a občiansky spoločenský poriadok. Na jednej strane stojí etnocentrizmus, autoritarizmus, klerikalizmus a dištancovanie sa od európskych inštitúcií, na strane druhej stojí modernizmus, kozmopolitizmus, demokracia, sekularizmus a snaha o rýchlu integráciu do európskych štruktúr. Tento obraz je však prílišným zjednodušením reality. Základné konfliktné línie sú aj v tejto fáze vývoja tri. Najmenej významná z nich je socioekonomická konfliktná línia. Platí pritom, že niektoré regionálne a nacionalistické formácie nezaujímajú na tejto osi jasné postavenie. V chorvátskom straníckom systéme bolo možné do roku 1999 pozorovať veľmi zaujímavý jav: nebola

v ňom prítomná relevantná strana, ktorá by predstavovala jasne pravicovú socioekonomickú voľbu (Hloušek, 1999: 118, 119). V chorvátskej politike počas 90. rokov dvadsiateho storočia dominoval konflikt o to, akú povahu bude mať politický režim, a jasne dominovala nacionalistická konfliktná línia transformácie. Až rok 2000 priniesol určitý obrat, pretože dovtedy neboli ľavicové a ľavo-stredové strany schopné získať dominanciu. Zoskupenie šiestich opozičných strán, predovšetkým stredolávej profilácie, vyhralo voľby a viac zameralo záujem chorvátskej politiky najmä na aktuálne ekonomické a zahraničnopolitické dianie. V chorvátskej politike tak začala nadobúdať význam socioekonomická konfliktná línia transformácie.

Áká politická kultúra dominovala v Chorvátsku počas 90. rokov 20. storočia? Ako môžeme definovať politický režim v Chorvátsku? Do akej miery Tudjmanov režim obmedzoval slobodu združovania? Ako prebiehali voľby do parlamentu? Aké bolo postavenie opozície, bola potláčaná sloboda slova a obmedzovaná činnosť médií? Aká bola miera štátnych zásahov do ekonomiky? Ako sa dá hodnotiť vodcovstvo prezidenta Franja Tudjmana – či išlo o charizmatickú alebo byrokratickú osobnosť? Dochádzalo k manipuláciám pri prezidentských voľbách, mal jeho režim nejaký vplyv na okolité štáty, snažil sa realizovať nejakú stratégiu voči medzinárodnému spoločenstvu, snažil sa svoju víziu vyviezť do zahraničia, alebo bol zameraný len na upevnenie moci v rámci svojho štátu? – Toto je niekoľko veľmi dôležitých otázok, zodpovedanie ktorých pomôže pochopiť charakter politického režimu v Chorvátsku počas vlády prezidenta Tudjmana.

Chorvátske demokratické spoločenstvo (HDZ) začalo v krajine vládnuť po vyhraných voľbách v roku 1990. V čase vojny medzi Chorvátskom a Srbskom (1991 – 1995) HDZ ovládlo politický a ekonomický život krajiny. Až po smrti F. Tudjmana v roku 1999 preferencie HDZ začali klesať. V roku 2000 ovládli po prvýkrát politickú scénu bývalé opozičné strany. Aj napriek rétorickému príklonu vládnej strany HDZ k demokracii dochádzalo v Chorvátsku k nedemokratickým praktikám, a to takmer vo všetkých sférach fungovania spoločnosti. Chorvátske demokratické spoločenstvo sa snažila udržať si moc aj za cenu používania nedemokratických praktik, za čo si síce vyslúžila kritiku opozície, ale prístup medzinárodného spoločenstva bol relatívne benevolentný. Vo voľbách v roku 1990 získal Franjo Tudjman post predsedu predstavenstva (prezidenta) Chorvátska. Voľby v roku 1992 sa konali s obmedzením niektorých aktérov v prístupe do Poslaneckej snemovne. Podľa vtedy platného zákona mali Srbi (ako menšina, ktorej podiel na populácii tvoril viac ako 8 %) získať podiel kresiel úmerný ich podielu v populácii, čo znamenalo najmenej 13 mandátov. Srbi však kandidátku do väčšinovo volenej časti nepostavili a v menšinovo volenej časti snemovne získali len tri mandáty. To naznačovalo, že väčšina Srbov voľby bojkotovala. K určitému ovplyvňovaniu volieb v zmysle volebného inžinierstva dochádzalo pravidelne pred každými voľbami s cieľom zlepšiť postavenie vládnucej strany; v takýchto prípadoch sa však nedá hovoriť o porušení demokratickej praxe. Ako problematické sa ukázalo vyčlenenie dvanásť mandátov voličom v chorvátskej diaspóre v porovnaní s tromi mandátmi pre etnických Srbov žijúcich na území Chorvátska. Medzinárodné organizácie v tomto prípade poukázali najmä na to, že občania hlasujúci v chorvátskej diaspóre sú obyvatelia Bosny a Hercegoviny, a preto by nemali v chorvátskych voľbách voliť vôbec. Nový volebný zákon z roku 1995 reagoval aj na zmenu demografickej situácie v Chorvátsku, keď veľká časť Srbov utiekla do zahraničia. Zástupcom národnostných menšín bolo vyhradených sedem mandátov, Srbi po voľbách obsadili tri. Veľá Srbov však k voľbám nepišlo, lebo sa opakovala situácia z roku 1992, keď im úrady nezaistili včas potrebné dokumenty. Za prejav nedostatočného rešpektovania demokratických pravidiel označili mnohí pozorovatelia aj to, že Tudjman vyhlásil voľby len šesť týždňov po skončení vojenských operácií. Pravdepodobne tak chcel využiť nadšenie Chorvátov

z víťazstva nad Srbmi vo svoj prospech. Demokratickosť volieb v roku 1995 možno tiež označiť za problematickú, pretože dochádzalo k ďalším manipuláciám s hranicami volebných obvodov, nepresnostiam na hlasovacích lístkoch a nadrživaniu štátnych médií vládnej strane. Aj napriek tomu voľby prebehli podľa určitých štandardov pluralitného usporiadania, teda za účasti niekoľkých desiatok politických strán. Vládna strana HDZ neprejavila počas svojho pôsobenia ochotu prizvať k rokovaniu o podobe krajiny opozíciu. Chorvátske demokratické spoločenstvo dominovalo politickému životu počas celých 90. rokov a nevyhýbalo sa spolupráci s programovo spriaznenými stranami. V rokoch 1990 až 2000 kontrolovalo HDZ parlamentnú väčšinu v oboch komorách parlamentu a reprezentovalo jediný hlavný pól stranického systému Chorvátska ako ultradominantná strana. Opozičný tábor zastupovali v období vlády HDZ hlavne Chorvátska sociálno-liberálna strana (HSLŠ), Sociálnodemokratická strana (SDP), Chorvátska roľnícka strana (HSS) a Chorvátska strana práva (HSP). Posledne menovaná bola politológmi zaradená ku krajnej pravici, na ostatné strany bolo prihliadané ako na viac-menej demokratické, v tomto období prirodzene s určitými prvkami nacionalizmu. Problémom opozície bolo hlavne jej štiepenie a neschopnosť dosiahnuť kompromis. Opozičné strany sa tak do roku 2000 nedostali k moci s výnimkou koalícií tvorených po vyhraných lokálnych voľbách. Možno preto povedať, že v období vlády prezidenta Tudjmana fungoval v Chorvátsku viacstranícky systém. Aj napriek tomu môžeme konštatovať, že činnosť politických strán bola do istej miery limitovaná či už obmedzovaním prezentácie v štátnych médiách, volebným inžinierstvom zameraným na zvýšenie volebných ziskov HDZ, kontrolou štátnych zdrojov, ktoré smerovali k podpore HDZ. Vzhľadom na oslabené postavenie parlamentu (voči vláde) nemohla opozícia využívať svoje zastúpenie v parlamente na uskutočňovanie razantnejších krokov proti HDZ. Dochádzalo k obmedzovaniu médií, ktoré kritizovali vládu HDZ, dokonca aj ku kriminalizácii konkrétnych novinárov. Ekonomická oblasť bola predmetom štátnych zásahov aj napriek proklamovanému modelu trhového hospodárstva. Z pohľadu ideológie a mentality je potrebné zaujať stanovisko k veľkochorvátskemu nacionalizmu. Tudjman reprezentoval názor, že Chorváti vždy vo svojej histórii bojovali za svoj národ a snažili sa získať nezávislosť od cudzích mocností. A práve prezident Tudjman im tento cieľ znova priblížil. Chorvátske demokratické spoločenstvo tak vystupovalo ako sila, ktorá sa zasadzuje za splnenie chorvátskeho sna. Jeho dosiahnutie potom do istej miery umožňuje pochopiť, prečo bola podpora HDZ počas desiatich rokov taká vysoká a prečo opozícia nebola schopná zvrhnúť vládu. Nacionalizmus v Chorvátsku má preto podobu kvaziideológie, ktorá mala vplyv na podobu Tudjmanovej vlády. Patriotizmus a vlastenectvo je tu výrazom mentality, dlhodobou víziou jedného, v istom slova zmysle vyvoleného národa, ktorý bojuje za sebaurčenie. Tudjman bol nesporne charizmatickou vodcovskou osobnosťou, v prístupe k občanom ho možno porovnávať so srbským vodcom Slobodanom Miloševićom. K moci sa Tudjman síce dostal demokratickou cestou, udržanie sa pri moci však bolo sprevádzané viacerými problémami s rešpektovaním demokratických pravidiel. Autoritatívny charakter politickej moci v Chorvátsku bol počas vlády prezidenta Tudjmana preukázateľný, nie však jednoznačne (Týfa, 2008).

Politickú kultúru krajiny ovplyvňuje aj skutočnosť, že katolícka cirkev je tu veľmi vplyvným politickým faktorom. Väčšina úspešných politikov v krajine vychádza jej požiadavkám v ústrety alebo sa snaží aspoň si ju neznepríatiť. Ku katolicizmu sa hlási 90 % Chorvátov. Katolicizmus je jedným z pilierov a základných znakov modernej definície chorvátskej národnej identity. Je aj vymedzovacím kritériom voči najväčšiemu nepriateľovi v regióne – Srbom. Po rozpade Juho-slávie sa chorvátska katolícka cirkev dočkala rozsiahlej reštitúcie majetku. Každoročne dostáva od štátu značné finančné prostriedky. Je politicky veľmi aktívna. Politická strana, ktorá získa jej

oficiálnu podporu v predvolebnej kampani, má silný triumf navyše. Cirkev sa verejne vyjadruje k rôznym krokom vlády či parlamentu. Vyvíja politické tlaky. Na pochopenie mnohých javov v krajine, kde je národná identita po stáročia citlivou témou a kde je predstava o nej neodmysliteľne spojená s konkrétnou vierou, je potrebné brať uvedené skutočnosti do úvahy (Troševa, 2010).

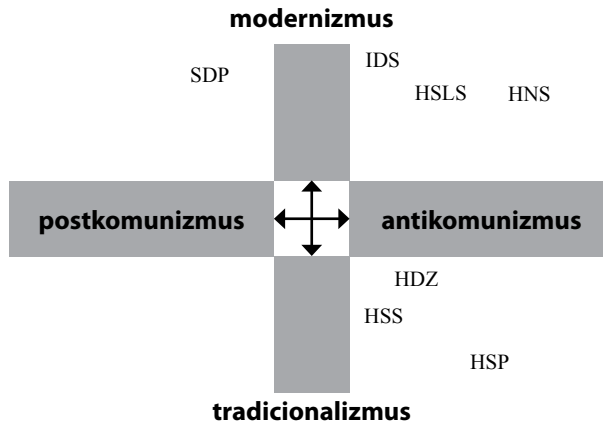
Chorvátske demokratické spoločenstvo (HDZ) je trvalo najúspešnejšou politickou stranou v Chorvátsku. V období svojho vzniku predstavovalo stranu typu fóra, od ostatných podobných zoskupení v krajinách bývalého tzv. východného bloku sa však odlišovalo jasnou pravicovou sebaidentifikáciou už od svojho vzniku a nacionalizmom, ktorý obsahoval pozitívny aj negatívny náboj. Pozitívny v snahe o utvorenie nezávislého chorvátskeho štátu a negatívny v zmysle protisrbského a protijuhoslovanskeho obsahu. Pravicové spektrum chorvátskeho stranického systému trvalo vykazovalo väčšiu stabilitu ako ľavicové. Parlamentné voľby, ktoré sa v krajine konali v decembri 2011, priniesli HDZ, vládncemu krajine až 16 z uplynulých 20 rokov, najhoršiu volebnú porážku v histórii. Víťazom volieb bola stredolavá koalícia Aliancia za zmenu, známejšia pod názvom Kikiriki, ktorá vznikla už v roku 2009. Združuje štyri opozičné strany – sociálnych demokratov (SDP), Istrijské demokratické spoločenstvo (IDS), Chorvátsku ľudovú stranu – liberálnych demokratov (HNS) a Chorvátsku stranu dôchodcov (HSU). Chorvátske demokratické spoločenstvo (HDZ) krajinu odovzdáva v stave recesie, s nulovým hospodárskym rastom a s viac ako 17-percentnou nezamestnanosťou. K zlému volebnému výsledku HDZ nepochybne prispeli aj viaceré korupčné škandály, z ktorých najsilnejšie rezonovala korupčná aféra jej bývalého šéfa a premiéra Iva Sanadera. Súčasný spojenci chorvátskych stredolavých strán a oslabenie pravice môže byť, vzhľadom na nepriaznivú ekonomickú situáciu krajiny, len dočasným javom. Rozhodujúce budú opatrenia novej vlády, pretože ľavicová politika v súčasnej kríze trpí výraznými problémami s uplatňovaním svojich programových cieľov v praxi. Často je nútená prikláňať sa skôr k opatreniam typickým pre pravicu, ako to robila napr. stredolavá vláda B. Pahora v Slovinsku, čo viedlo k jej pádu a predčasným parlamentným voľbám.

Konfliktná línia – spor o podobu režimu – dominantná v chorvátskom stranickom systéme počas 90. rokov 20. storočia

Demokratická kritika režimu	Režim	Nacionalistická kritika režimu
HSL (Chorv. sociálno-liberálna str., SDP (Sociálnodemokratická str.), HNS (Chorv. ľudová str.-liber. dem.), IDS (Istrijské dem. zhromaždenie), HSS (Chorv. roľnícka strana)	HDZ (Chorvátske demokratické spoločenstvo, Tudjman)	HSP (Chorvátska strana práva)

Zdroj: autorka

Topografia relevantných chorvátskych politických strán

Zdroj: autorka

Zoznam vybraných skratiek:

SDP – Sociálnodemokratická strana Chorvátska (*Socijaldemokratska partija Hrvatske*)

IDS – Istrijské demokratické zhromaždenie (*Istarski demokratski sabor*)

HSLs – Chorvátska sociálno-liberálna strana (*Hrvatska socijalno liberalna stranka*)

HNS – Chorvátska ľudová strana – liberálni demokrati (*Hrvatska narodna stranka*)

HDZ – Chorvátske demokratické spoločenstvo (*Hrvatska demokratska zajednica*)

HSS – Chorvátska roľnícka strana (*Hrvatska seljačka stranka*)

HSP – Chorvátska strana práva (*Hrvatska stranka prava*)

Vedecká štúdia k problematike politickej kultúry na Balkáne má za cieľ priniesť v rámci jej možností prehľad o existujúcich prístupoch k skúmaniu tohto konceptu. Je len vstupom do uvedenej problematiky, a preto ucelene neodpovedá na viaceré načrtnuté problémy a otázky. Ako bolo ukázané, koncept politickej kultúry je mimoriadne rozsiahly a interdisciplinárny. Štúdia sa pokúša zamerať pozornosť aj na politologické prístupy k problematike politickej kultúry. Využíva na to koncept konfliktných línií. Ďalší výskum má dokázať opodstatnenosť použitia tohto konceptu pri výskume politickej kultúry vybraných balkánskych krajín.

Literatúra:

BALÍK, S., STÝSKALÍKOVÁ, V. (2005): Miloševićovo Srbsko. Prípadová studie kompetitívneho mobilizačného autoritatívneho režimu, on-line text <http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=1dd2e70c-4f53-4aff-8ab6-87ac4724d541&articleId=366fd8eb-8aac-4ca8-9dda-ee50ec474f44>

- CABADA, L. (2008): Srbsko: K demokracii bez vyrovnání s minulostí? In: Cabada, L. a kol.: *Nové demokracie střední a východní Evropy*. Praha : Oeconomica.
- DŘÍZOVÁ, E. (2011): Politická socializácia a Gabriel A. Almond. In: *Civitas*, číslo 2.
- HLOUŠEK, V. (1999): Stranický systém Chorvátska – nedokončená transformace. In: *Strmiska, M. (ed.): Postkomunistické stranické soustavy a politická pluralita*. Vyd. 1. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity.
- HLOUŠEK, V. (2006): Konfliktné línie v slovinskom stranickom systéme, citované z pripravovanej publikácie.
- HLOUŠEK, V. (2002): Koncept konfliktných línií ve střední a jihovýchodní Evropě – tři roviny analýzy, on-line text <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=34>
- HLOUŠEK, V. (2000): Parlamentní volby v Chorvátsku 2000. Středoevropské politologické studie, roč. II., č. 1 (<http://www.cepsr.com/index.php?ID=3>)
- HLOUŠEK, V., KOPEČEK, L. (2004): *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Vyd. 1. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně, 2004. 224 s. Ediční řada Monografie, svazek č. 10.
- KRNO, S. (2011): Balkán. Historický vývoj, súčasnosť a naše vzťahy k jeho národom. Nitra : FF UKF, 400 s.
- MARUŠIAK, J. (2008): Staronové dilemy Srbska. In: http://despiteborders.com/clanok.php?subaction=showfull&id=1213380872&archive=&start_from=&ucat=2,3,47&
- MOJŽITA, M. (2010): Sarajevo, čakanie na lastovičky. Bratislava: Kalligram.
- Pecka, E. (2010): Sociologie politiky, Praha : Portál.
- POLLACK, D., JACOBS, J., MÜLLER, O., PICKEL, G. (eds) (2004): *Political Culture in Post-Communist Europe. Attitudes in new Democracies*. Aldershot : Ashgate.
- ŘÍCHOVÁ, B. (2002): Úvod do súčasnej politologie. Srovnávací analýza demokratických politických systému, Praha : Portál.
- SOPÓCI, J. (1999): Politická kultúra – výzva i hlavolam: súvislosť medzi fungovaním inštitúcií a mentalitami. In: *Slovo*, roč. 1, č. 14.
- TESAŘ, F. (2003): Balkanské souradnice aneb symbolická geografie evropského orientu. In: *Mezinárodní vztahy*, Vol 38, No 1 (2003), on-line text (<http://www.mezinarodnivztahy.com/article/download/66/63>)
- TODOSIJEVIĆ, B. (2005): Structure, Determinants and Political Consequences of Political Attitudes: Evidence from Serbia, Doctoral Dissertation, CEU Budapest, on-line text (<http://web.ceu.hu/polsci/dissertations/todosijevic.pdf>)
- TROŠEVA, M. (2010): Katolícké angažmá v chorvátskej politice, on-line text (<http://m.ceskatelevize.cz/ct24/blogy/na-jihovychod/111148-katolicke-angazma-v-chorvatske-politice/>)
- TÝFA, P. (2008): Politický režim Chorvátska za vlády prezidenta Franja Tudjmana a koncepty nedemokratických režimů. In: *cepsr*, ročník X, číslo 4.
- VAJDOVÁ, Z. (1996): Politická kultura – teoretický koncept a výzkum, on-line text (http://sreview.soc.cas.cz/uploads/052b84f7ba4a8cd57e316b1b50f2359a0ef396db_299_339VAJDO.pdf)
- ZENKNER, P. (2011): Cabada: Janković je politický manažer, on-line text <http://www.euroskop.cz/8801/19990/clanek/cabada-jankovi-je-politicky-manazer/>